

Бубряк Т.Ю.

Значущість факторів різних логічних рівнів у становленні професійної самоідентичності майбутніх психологів

Бубряк Таїса Юріївна, старший викладач
Мукачівський державний університет, м. Мукачево, Україна

Анотація. Стаття присвячена аналізу суттєвих факторів розвитку професійної самоідентичності майбутніх психологів. Представлено результати дослідження, які демонструють ключові параметри змін особистісної та професійної самоідентичності студентів-психологів протягом навчання у ВУЗі. Обґрунтовано продуктивність використання структури логічних рівнів для аналізу і формування особистісної та професійної самоідентичності.

Ключові слова: самоідентичність, професійна самоідентичність, суб'єктивний досвід, структура суб'єктивного досвіду, структура логічних рівнів

Постановка проблеми. Дослідження процесу розвитку професійної самоідентичності майбутніх психологів стає надзвичайно важливим сьогодні з багатьох причин. Зокрема, технологічний прорив та пришвидшення інформаційних обмінів породжують надзвичайні вимоги до людської психіки як у сферах виробництва, так і в області комунікації. Психічна напруга, пов'язана із зазначеними факторами наразі мало усвідомлюється широким загалом, та вже викликає занепокоєння спеціалістів. Адже кількість та якість зв'язків між людьми – є суттєвим показником якості життя та благополуччя в суспільстві, суб'єктивним фактором щастя та задоволеності особистості. Разом з тим, пошуки себе, потреба у самоусвідомленні та розумінні власної ролі в житті та суспільстві продовжують бути актуальними та вимагати якісного вирішення на особистісному рівні. За таких умов стає як ніколи важливою потреба у розумінні природи самоідентифікації особистості взагалі та становленні професійної самоідентичності психолога зокрема.

Психологами і філософами ХХ століття здійснена ціла низка досліджень самосвідомості та ідентичності (М. Боришевський, Ю. Бромлей, П. Гнатенко, Е. Еріксон, І. Кон, М. Мід, Ж. Піаже, В. Соловйов, В. Столін, Т. Шибутані, Л. Шнейдер, та ін.). Серед запропонованих багатьма вітчизняними та закордонними дослідниками концепцій ми звернули увагу на підхід Грегори Бейтсона, що стосується розрізнення рівнів контексту у структурі суб'єктивного досвіду людини. Даний підхід здобув розвиток і застосування у роботах Роберта Ділтса і відомий зараз як модель "Логічних Рівнів".

Метою дослідження було виявити особливості становлення професійної та особистісної самоідентичності у студентів-психологів та дослідити структуру параметрів самоідентичності, які можуть бути використані для формування професійної самоідентичності майбутніх психологів під час їх навчання у ВУЗі. Наше дослідження ґрунтується на гіпотезі про зв'язок та значущість різнорівневих (за логічними рівнями Грегори Бейтсона та Роберта Ділтса) факторів у становленні професійної самоідентичності майбутніх психологів. Дана модель структури логічних рівнів, на нашу думку, дає змогу цілісно та вичерпно описати принципово різні контексти, в яких відбувається становлення самоідентичності студента. Формування професійної самоідентичності студентів-психологів, таким чином, мало б виглядати як природний процес інтеграції структури суб'єктивного досвіду студентів,

де кожен наступний рівень – є узагальненням попереднього. У дослідженні використовувались такі **методи:** вивчення літературних джерел із проблеми, теоретичний та емпіричний аналіз проблеми.

Результати та їх обговорення. Досліджувалися фактори формування самоідентичності студентів-психологів, що вказують на наявність та важливість у цьому процесі параметрів усіх шести логічних рівнів – від оточення до місії. Вибірку склали в цілому 90 студентів 1-го, 3-го та 5-го курсів, спеціальності «Практична психологія», Мукачівського державного університету. У дослідженні було використано методики, які дають змогу показати основні параметри самоідентичності майбутніх психологів та взаємозв'язки між ними в процесі навчання у ВУЗі: самоопис «Хто я?» (М. Кун, Т. Макпартленд), тест-опитувальник самовідношення (В. Столін, С. Пантелеєв), тест самоактуалізації (Е. Шостром), дослідження особистісного егоцентризму (Н. Фетіскін), методика дослідження професійної ідентичності (Л. Шнейдер).

Застосування даних методик зумовлене тим, що кожна з них досліджує структуру самоідентичності, а всі вони разом дають змогу виразно показати параметри змін особистісної та професійної самоідентичності майбутніх психологів протягом навчання у ВУЗі, які належать до різних логічних рівнів. Опис методик, релевантних для нашого дослідження та вибірково тих результатів дослідження за даними методиками, які виявили значущі показники описано нижче.

Методика «Хто Я?» представляє собою не стандартизований самоопис, який було запропоновано в 1954 році М. Куном і Т. Мак-Партландом. Тест створено на основі Я-концепції Манфреда Куна, теоретичною основою якої служать концепції соціальних ролей і рольової поведінки, що задають відповідний спосіб самосприйняття людини. Водночас для нас важливо, що в процесі самоопису людина охоплює не тільки власні рольові аспекти, але всі сфери уявлень про свою особистість і її ядро – "Я", рефлексуючи свої психологічні характеристики, своє місце не тільки в соціальному світі, а й у світі в цілому. Це дає можливість проаналізувати зміст самоідентифікаційних характеристик особистості майбутнього психолога та продемонструвати значущість характеристик різних рівнів узагальнення у процесі становлення професійної самоідентичності.

Самоопис у параметрах соціального Я зростає в ході навчання у ВУЗі від $X_{сер1к}=2,07$ ($\sigma=1,461$) на 1-му курсі до $X_{сер3к}=7,5$ ($\sigma=2,862$) на 3-му курсі та

Хсер5к=7,53 (Б=2,330) на 5-му курсі. Тобто розширюється уявлення студентів про самих себе як соціальну одиницю. Якість самоопису пов'язана із кількістю та різноманіттям соціальних характеристик, які використовують студенти-психологи, називаючи себе. Йдеться про значно більшу кількість соціальних ролей, які використовують студенти від початку – до завершення навчання.

Стовбно параметру "Фізичне Я" варто відмітити, що його показники залишаються досить низькими стосовно показників інших параметрів. При цьому від 1-го до 5-го курсу спостерігається спадна тенденція у використанні даного показника при самоописі студентів-психологів: Хсер1к=1,07 (Б=0,944), Хсер3к=0,77 (Б=1,006), Хсер5к=0,4 (Б=0,774). Це може бути пов'язано з тим, що впродовж навчання у ВУЗі студенти все більше уваги приділяють не фізичним характеристикам себе, а професійним та соціально-запитуваним, звикають характеризувати себе не через тілесні, а інші психологічні параметри – здібності, риси характеру, комунікативні риси, професійні здобутки тощо. В решті решт значне падіння уваги до власного фізичного стану та недостатня самоідентифікація через фізичні параметри може стати на заваді здорової фізичної саморегуляції психолога у професійному житті. Та зменшення цього параметру в ході навчання у ВУЗі можна вважати цілком природним і пояснюваним за рахунок навчально-професійної фіксації студентів.

Рефлексивне Я, за результатами нашого дослідження, найбільш виражене у студентів 1-го курсу (Хсер1к=8,23(Б=5,077)), далі в процесі навчання студентів-психологів цей параметр самовизначення стає менш важливим: 3-й курс – Хсер3к=7,1(Б=5,162), 5-й курс – Хсер5к=4,73 (Б=3,741). Слід відмітити, що надмірне використання рефлексивних параметрів самоствавлення може виражати занадто узагальнений опис себе – персональні якості та характеристики (добрий, наполегливий, ім'я і т. д.), емоційне ставлення до себе (я супер), а також може стосуватись глобального, екзистенціального "Я": твердження, які можуть стосуватись будь-кого, недостатньо виявляють відмінності між людьми (людина розумна). Те, що рефлексивний параметр сам по собі є досить високим і поступово знижується на 5-му курсі – означає, що в процесі навчання уявлення студентів про себе самих стають все більш реалістичними та конкретними. Отже, процес самоідентифікації майбутніх психологів під час навчання у ВУЗі відбувається досить послідовно та дозволяє сформулювати стійку особистісну самоідентичність, яка є необхідною основою професійної самоідентичності майбутнього психолога.

Для розширення спектру дослідження у напрямку емоційно-регулятивного компонента та більш глибокого вивчення структури рівнів самоідентичності був використаний тест-опитувальник С.Р. Пантелєєва ставлення до самого себе, побудований відповідно до розробленої В.В. Століним ієрархічної моделі структури самоствавлення. Дана версія опитувальника дозволяє виявити три рівні самоствавлення, що відрізняються за ступенем узагальненості: 1. Глобальне самоствавлення; 2. Самоствавлення, диференційоване по самоповазі, аутосимпатії, самоінтересу та очікуван-

ням ставлення до себе; 3. Рівень конкретних дій стосовно свого "Я". Для нас є важливим той факт, що у даній методиці приймається відмінність змісту "Я-образу" і самоствавлення. Адже знання про себе самого нам небайдужі, сповнені емоцій та оцінок, стають предметом більш-менш сталого самоствавлення людини.

Опитувальник включає наступні шкали: шкала S - вимірне інтегральне почуття "за" або "проти" власного "Я" випробуваного; шкала I – самоповага; шкала II – аутосимпатія; шкала III – очікуване ставлення від інших; шкала IV - самоінтерес. Опитувальник містить також сім шкал, спрямованих на вимірювання вираженості установки на ті чи інші внутрішні дії на адресу "Я" випробуваного: (1) – самовпевненість, (2) – відношення інших, (3) – самоприйняття, (4) – самокерування, самопослідовність, (5) – самозвинувачення, (6) – самоінтерес, (7) – саморозуміння.

За шкалою III, показниками очікуваного ставлення від інших, маємо стабільне зростання від 1-го – Хсер1к=43,7543 (Б=23,74354), до 3-го – Хсер3к=51,9450 (Б=24,04532) та 5-го – Хсер5к=74,1867 (Б=16,89094) курсів. Причому показник 1-го курсу потрапляє у зону низьких очікувань від оточення, тобто першокурсники загалом можуть очікувати негативного ставлення до себе, 3-й курс – знаходиться у діапазоні норми, тобто їх очікування від людей навкруги досить збалансовані. Показники 5-го курсу свідчать про очікування високої оцінки оточуючих. Це означає, що студенти наприкінці навчання, маючи різноманітний досвід ставлення до себе оточуючих та високої вимоги до себе.

Самоінтерес (шкала IV) відображає міру близькості особистості до самої себе і цей показник залишається стабільно високим за нашими дослідженнями на протязі всього навчання у ВУЗі: на 1-му курсі – Хсер1к=82,8647 (Б=17,94961), на 3-му – Хсер3к=81,9870 (Б=23,49533), на 5-му – Хсер5к=86,3767 (Б=18,10544). Причому, не зважаючи на невелике зниження на 3-му курсі (стосовно показників 1-го) – показник самоінтересу продовжує бути яскраво вираженим. Це свідчить про інтерес до власних думок і почуттів, внутрішнього світу та самовираження, готовність спілкуватися із самим собою, впевненість у власній цікавості для інших – на протязі всього навчання у ВУЗі. Зокрема показник самоінтересу за шкалою 6 залишається в нормі на 1-му Хсер1к=72,6783 (Б=24,19883) та 3-му Хсер3к=71,2547 (Б=27,00090) курсі та стає яскраво вираженим на 5-му Хсер5к=79,8810 (Б=25,67901). Невелике зниження самоінтересу на 3-му курсі, в порівнянні з 1-м, можна пояснити збільшенням навантаження та переключенням на активну навчальну та комунікативну діяльність студентів 3-го курсу.

Тест самоактуалізації (САТ) Е. Шострома (адаптація Ю. Алешиной, Л. Гозман, М. Загіка і М. Кроз) використовувався нами як суттєвий інструмент дослідження динаміки розвитку самоідентичності майбутніх психологів. В основі методики лежить опитувальник особистісних орієнтацій Е. Шострома, що досліджує самоактуалізацію як багатовимірну величину. Базовими параметрами вимірювання є шкали "Компетентності в часі" та "Підтримки" або "Опора на себе".

Також САТ має додаткові шкали, які більш детально описують певні параметри процесу самоактуалізації, усього маємо 12 шкал: (1) ціннісних орієнтації (SAV), (2) гнучкості поведінки (Ex), (3) сензитивності до себе (Fr), (4) спонтанності (S), (5) самоповаги (Sr), (6) самоприйняття (Sa), (7) уявлень про природу людини (Nc), (8) синергії (Sy), (9) прийняття агресії (A), (10) контактності (C), (11) пізнавальних потреб (Cog), (12) креативності (Cr).

За шкалою ціннісних орієнтацій показники всіх трьох курсів студентів-психологів знаходяться в межах норми, причому з 1-го $X_{сер1к}=11,27$ ($\sigma=2,149$) спостерігається незначне зниження показника на 3-му курсі $X_{сер3к}=11,00$ ($\sigma=2,068$) та вже на 5-му показник збільшується до $X_{сер5к}=11,47$ ($\sigma=2,874$). Отже, студенти-психологи поділяють цінності особистості, що самоактуалізується, і на 5му курсі це стає особливо важливою особистісною характеристикою.

Шкала самоповаги виражає здатність особистості поважати власні чесноти та переваги, цінувати себе. Цей параметр у студентів-психологів знижується від 1-го ($X_{сер1к}=10,10$ ($\sigma=2,218$)) до 3-го ($X_{сер3к}=9,07$ ($\sigma=1,701$)) та 5-го ($X_{сер5к}=8,93$ ($\sigma=2,333$)) курсу. При цьому показники 1-го та 3го курсу перевищують межі норми, сягають 59 та 56 Т-балів відповідно. Це говорить про те, що на протязі навчання формується більш адекватна самооцінка студентів-психологів і вже на 5му курсі самоповага, залишаючись дуже високою, потрапляє у границі, що вважаються в середньому нормальними.

Шкала ставлення до природи людини демонструє в цілому позитивне ставлення та здорові переконання щодо сутності людської природи з урахуванням можливих протиріч у людських проявах. За даними дослідження – цей параметр зростає від 1-го ($X_{сер1к}=4,87$ ($\sigma=1,613$)) до 3-го ($X_{сер3к}=5,60$ ($\sigma=1,303$)) та 5-го ($X_{сер5к}=5,93$ ($\sigma=1,701$)) курсу. У Т-балах зростання відбувається в межах норми від 48 Т-балів на 1му курсі до 54 Т-балів на 5му курсі. Це говорить про позитивну тенденцію у розвитку розуміння людської природи студентами-психологами на протязі навчання.

Параметр пізнавальних потреб послідовно знижується від 1-го ($X_{сер1к}=6,07$ ($\sigma=1,639$)) до 3-го ($X_{сер3к}=5,63$ ($\sigma=1,691$)) та 5-го ($X_{сер5к}=5,2$ ($\sigma=1,448$)) курсу. Цей параметр є суттєвим для розуміння особистості, що самоактуалізується та характеризує міру зацікавленості особистості пізнанням світу, а також описує наявність відповідних якостей. Тривожним є той факт, що показники 1го курсу ще відповідають нижній границі норми (45 Т-балів), а вже показники 3го (43 Т-балів) та 5го (40 Т-балів) курсу виявляються нижчими за норму і тенденція – спадна. Цей факт можна пояснити тим, що процес пізнання, регламентований навчанням у ВУЗі, знижує загальну зацікавленість особистості у самостійних відкриттях щодо світу. На наш погляд, важливо враховувати цей факт та створювати умови для розвитку та самоактуалізації особистості в процесі навчання майбутніх психологів у ВУЗі. Цього можна досягти, стимулюючи самостійність та створюючи умови для евристичності в процесі навчання, зокрема до особистісних відкриттів та

уваги до різноманітних аспектів спілкування між людьми.

Тест особистісного егоцентризму Н.П. Фетіскіна використовувався для визначення его-орієнтації особистості майбутніх психологів з ціллю прослідкувати динаміку зміни даного параметру в процесі навчання у ВУЗі та можливостей подальшого формування здорових параметрів даної риси особистості, яка є важливою для побудови продуктивної професійної взаємодії з клієнтом майбутнього психолога. Показники особистісного егоцентризму поступово зростають на протязі навчання студентів-психологів у ВУЗі: $X_{сер1к}=13,53$ ($\sigma=6,257$); $X_{сер2к}=17,38$ ($\sigma=5,967$); $X_{сер3к}=20,24$ ($\sigma=9,307$), але не виходять при цьому за межі середнього рівня егоцентризму, який є здоровим для особистості в процесі її становлення. Показники особистісного егоцентризму 5го курсу говорять про достатньо високий рівень значущості власного Я та вміння фокусувати увагу на власних потребах та інтересах, але водночас – не йдеться про перебільшення власної ролі або конфліктності чи принижені ролі оточуючих.

Для дослідження динаміки формування професійної ідентичності майбутніх психологів було використано методику вивчення професійної ідентичності (МВПІ) Л.Б. Шнейдер. Ідентичність розглядається Л.Б. Шнейдер як самореферентність, повідомлення самому собі про те, хто "Я" є, і що є "Моїм" – на основі переживання унікальності власного буття і неповторності особистісних властивостей, разом зі своєю приналежністю соціальній реальності, відносинам та іншим життєвим ситуаціям. Тоді професійна ідентичність – це результат процесів професійного самовизначення, персоналізації і самоорганізації, що проявляється в усвідомленні себе представником певної соціальної групи, професії і професійного співтовариства, певний ступінь "ототожнення" себе зі "Справою" та "Іншими у цій справі", що виявляється в когнітивно-емоційно-поведінкових самоописах "Я". Статуси ідентичності: передчасна ($X_{сер}$ у межах від 0 до 1,0) – ідентичність не усвідомлюється або нав'язана, особистість не робила істотних життєвих виборів; дифузна (1,0-2,0) – відсутність міцних цілей, цінностей і переконань або спроб їх активно сформувати; мораторій (2,0-3,0) – криза ідентичності, активний пошук себе та спроба самовизначення; досягнута (позитивна, зріла) ідентичність (3,0-4,0) – сформована сукупність особистісно значущих цілей, цінностей і переконань, які забезпечують відчуття "Я", спрямованості та усвідомленості життя, структуру життєвих ролей та статусів. Якщо показники сягають 4,0 і вище – ідентичність вважається "псевдопозитивною".

Відповідно до ключа методики учасники дослідження 1-го ($X_{сер1к}=2,246$ ($\sigma=0,9016$)) та 5-го ($X_{сер5к}=2,561$ ($\sigma=2,5623$)) курсу знаходяться у стані мораторію стосовно професійної ідентичності. Тоді як студенти 3-го курсу, за результатами дослідження профідентичності ($X_{сер3к}=3,165$ ($\sigma=1,6068$)), мають досягнуту позитивну ідентичність. Такі показники свідчать про те, що по-перше, протягом навчання студентів-психологів відбуваються активні зміни стану професійної ідентичності, по-друге, процес становлення ідентичності не є лінійним і не залежить

напряму від віку (дорослішання) або набуття професійних знань студентами під час навчання у ВУЗі. Ймовірно, професійна ідентичність у процесі її становлення залежить від цілої низки суб'єктивних та об'єктивних факторів і протягом навчання майбутніх психологів не виключена можливість повернення від досягнутої позитивної ідентичності до стану мораторію. Характерним для досягнутої ідентичності є позитивне самоставлення при позитивній оцінці власних якостей, наявності стабільних соціальних зв'язків, а також повної координації механізмів ідентифікації та відокремлення. З наших досліджень видно, що вже на 3-му курсі студенти-психологи мають змогу досягти сформованої позитивної ідентичності. Чому ж відбувається повернення до стадії мораторію на 5-му курсі? Мораторій – це певною мірою кризовий стан ідентичності, з якого особистість активно намагається вийти, випробовуючи різні варіанти, та який зазвичай характеризується досить високим рівнем тривожності. Такий стан ідентичності на 5му курсі може бути пов'язаний із проблемами професійного самовизначення молодого спеціаліста, потребою знаходити себе у новому просторі – на ринку професій, з необхідністю набутти новий статус – спеціаліста, визнаного як професіонал. Але попри такі суттєві причини, важливо поставити задачу цілеспрямованого формування профіидентичності протягом ВУЗівського навчання майбутніх психологів, адже стан мораторію є досить болісним, а іноді настільки дискомфортним, що може заважати здоровому прийняттю рішень через надмірні сумніви, самокритику, непослідовність в оцінюванні власних професійних здібностей тощо. Наведені результати ще раз свідчать про потребу вивчати на концептуальному рівні джерела формування професійної ідентичності майбутніх психологів та віднаходити й використовувати відповідні фактори впливу під час навчання студентів у ВУЗі.

Звернімо увагу на усі без винятку параметри, їх набір відповідає усім вище описаним логічним рівням, а саме: рівень оточення - представлений параметром "Фізичне Я" (Кун), який описує зовнішні (суб'єктивні чи фактичні) характеристики особистості, які учасники досліджень вважають характеристичними для себе самих та суттєвими у самопрезентації; поведінка та стани – даний рівень презентований "Егоцентризм" (Фетіскін), який вимірює ступінь вираженості установки на ті чи інші внутрішні дії на адресу "Я" випробуваного та виражає стан особистої зацікавленості в собі самому на поведінковому рівні; здібності - даному рівню відповідає параметр "Очікуване ставлення від інших" (шкала III, Столін-Пантелєв), що описує, як на думку випробуваних ставляться до них оточуючі, якими їх бачать та як оцінюють; цінності та переконання - даному рівню відповідають наступні параметри: шкала ціннісної орієнтації та шкала пізнавальних потреб (тест самоактуалізації, Шостром), які описують ціннісні параметри самоставлення до себе як до людини, що само актуалізується; місія – цей рівень у таблиці презентовано шкалою уявлень про природу людини (тест само актуалізації, Шостром), де йдеться про констатації "Ким насправді являється людина, а ким – ні?", чи є природа людини загалом доброю, чи злою.

Висновки. У процесі формування особистісної самоідентичності майбутніх психологів важливі показники та параметри усіх шести рівнів узагальнення – від оточення до місії, а також про наявність структурних зв'язків між усіма цими параметрами. Структура взаємозалежності означених параметрів є складною та потребує детального дослідження. Результати дослідження дозволяють зробити висновок про необхідність задіяти в процесі навчання студентів-психологів фактори впливу, що відповідають усім шести логічним рівням суб'єктивного досвіду людини.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Бейтсон Г. Шаги в направлении экологии разума: избранные статьи по психиатрии. / Г.Бейтсон // Пер. с англ. Д.Я.Федотова. – М.: КомКнига, 2005. - Изд.2. – 248с.
Beytson G. Shagi v napravlenii ekologii raz uma: izbrannyye statii po psikiatrii. / G.Beytson // Per. s angl. D.Ya.Fedotova. – M.: KomKniga, 2005. - Izd.2. – 248s.
2. Дилтс Р. Изменение убеждений с помощью НЛП / Р.Дилтс // Пер.с англ. В.П.Чурсина. – М.: Независимая фирма «Класс», 2000. – 192с.
Dilts R. Izmenenie ubezhdeniy s pomoshchyu NLP / R.Dilts // Per.s angl. V.P.Chursina. – M.: Nezavisimaya firma «Klass», 2000. – 192s.
3. Румянцева Т.В. Психологическое консультирование: диагностика отношений в паре / Т.В. Румянцева. – СПб., 2006. С.82-103.
Rumyantseva T.V. Psihologicheskoe konsultirovanie: diagnostika otnosheniy v pare / T.V.Rumyantseva. – SPb., 2006. S.82-103.

Bubriak T. The significance of factors of various logic levels in the professional identity of future psychologists

Abstract. This article is dedicated to the analysis of the essential factors in the process of development of professional identity of future psychologists. Here are introduced the results of a study which demonstrate the key parameters of change in personal and professional identity, of Psychology students in process of study at University. Also, I proved the performance of use of the structure of logic levels for the analysis and the formation of personal and professional identity.

Keywords: professional self-identity, subjective experience, structure of subjective experience, structure logic levels

Бубряк Т.Ю. Значимость факторов различных логических уровней в профессиональной самоидентичности будущих психологов

Аннотация. Статья посвящена анализу существенных факторов развития профессиональной самоидентичности будущих психологов. Представлены результаты исследования, демонстрирующие ключевые параметры изменений личностной и профессиональной самоидентичности студентов-психологов на протяжении обучения в ВУЗе. Обоснована продуктивность использования структуры логических уровней для анализа и формирования личностной и профессиональной самоидентичности.

Ключевые слова: самоидентичность, профессиональная самоидентичность, субъективный опыт, структура субъективного опыта, структура логических уровней